

שז"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 140

הלכות תשעה באב

בספר זכריה נקרא יום תשעה באב בשם "צום החמישי", על שום היותו חל בחודש אב - החודש החמישי למניין החודשים המתחיל מחודש ניסן. חז"ל קבעו להתענות בו מפני חמישה דברים קשים שאירעו בו במשך הדורות: גזירת המדבר; ביום זה נגזר על אבותינו במדבר שימותו שם ולא יזכו להיכנס לארץ ישראל. חורבן בתי המקדש: ביום זה נחרבו שני בתי מקדשנו - בית המקדש הראשון ובית המקדש השני. נפילת העיר ביתר: נלכדה העיר הגדולה ביתר ונהרגו בה אלפים ורבבות מישראל, ואבדה זו הייתה גדולה וכואבת כחורבן בית המקדש ממש. חרישת ההיכל: טורנוסרופוס הרשע ממלכי אדום חרש את ההיכל ואת סביבותיו, ובכך נתקיימה נבואת החורבן: "ציון שדה תחרש"¹.

ומפני שחזרו ונשנו הצרות ביום זה קבעו חכמים להתענות בו כדי לעורר את הלבבות לחזור בתשובה, שהתענית היא הכנה לתשובה כמו שנאמר "וְהִתְיַדְּוּ אֶת עֵינֵיהֶם וְאֶת עֹנֵיהֶם וְאֶת אֲבָתָם" וגו', ויש לערוך חשבון נפש ולפשפש במעשיו, ויהיה מצר ונאנח על צרות ישראל ועל גלות השכינה, כי אין העיקר התענית כמו שכתוב באנשי נינוה "וירא ה' את מעשיהם" ואמרו חז"ל את שקם ותעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם².

לצורך מוצאי התענית (או עבור ילדים קטנים שאינם מתענים), מותר לו לשטוף את המאכלים (כגון פירות וירקות) תחת המים, אף על פי שידי נרטבות מכך, כיוון שאין כוונתו להנאת עצמו אלא לצורך המאכל.

כיצד יש לנהוג בבוקר בתשעה באב לגבי נטילת ידיים של שחרית? האם מותר לרחוץ את הפנים והעיניים, ומהו הדין לגבי מי שסובל מצער או מריח רע ומבקש לשטוף את פיו או לצחצח שיניים?

נטילת שחרית: מותר וצריך ליטול ידיים בבוקר, כיוון שנטילה זו נועדה להעביר את רוח הרעה השורה על הידיים בלילה ואינה לשם תענוג. אופן הנטילה: יש להיזהר וליטול את הידיים עד סוף קשרי האצבעות בלבד (הפרקים הראשונים הקרובים לכף היד), ולא את כל כף היד כבשאר ימים³.

יציאה מבית הכיסא: היוצא מבית הכיסא נוטל ידיו באותו אופן - עד קשרי אצבעותיו. אם נשאר לכלוך או ריח רע על ידיו, מותר לשטוף במים ובסבון את מקום הלכלוך בלבד כדי להסיר.

רחיצת פנים ועיניים: אחר שינער ידיו מעט יכול להעביר את ידיו הלחות על גבי העיניים או הפה מבחוץ⁴, אם יש לפלוך על גבי העיניים או לכלוך סביב הפה ודרכו לנקות אותם בכל בוקר, מותר לו אף לרוחצם במים כדין העברת לכלוך⁵.

שטיפת הפה וצחצוח שיניים: אסור לשטוף

בלרכת "רפאנו", וחותם בה: "ברוך אתה ה', העונה בעת צרה".

למנהג בני ספרד (ומנהג ארץ ישראל): אומרים "עננו" ו"נחם" בכל התפילות של תשעה באב - ערבית, שחרית ומנחה. ולמנהג בני אשכנז (ומקצת בני ספרד): היחיד אומר "נחם" ו"עננו" רק בתפילת מנחה. אולם שליח הציבור בחזרת הש"ץ אומר "עננו" כברכה בפני עצמה גם בתפילת שחרית⁶.

אם לא אמר נחם בברכת "בונה ירושלים" אומרה בברכת "רצה" (במקום יעלה ויבוא)⁸, וכן ש"ץ ששכח לומר ברכת "עננו" אומרה ב"שומע תפילה" כיחיד, ויחתום ב"שומע תפילה", ואם שכח אומרה אחר ברכת שים שלום בלא חתימה⁹. מכל מקום, אם סיים תפילתו ולא אמר תוספות אלו - אינו חוזר¹⁰.

כאשר ידיו של האדם התלכלכו בבוקר, בשומן, או שנדבק בהן ריח רע? האם מותר לשטוף את הלכלוך, והאם מותר להשתמש בסבון לצורך כך?

הרחיצה בתשעה באב אסורה בין בחמין ובין בצונן, ואפילו אצבע קטנה אסור לרחוץ¹¹. עם זאת, חז"ל לא אסרו אלא רחיצה של תענוג; על כן, מי שהתלכלכו ידיו רשאי לרחוץ את מקום הלכלוך כפי הצורך כדי להעביר את הזוהמה¹². אם הלכלוך או הריח אינם עוברים במים בלבד, מותר להשתמש בסבון כדי להעביר את הזוהמה לחלוטין.

כמו כן, מי שעוסק בהכנת מאכלים ובישולים

האם מותר ליטול ערב הצום כדורים ותוספי תזונה המקלים על התענית (כגון "קלי-צום" וכדומה)? כמו כן, כאשר תשעה באב חל ביום ראשון, האם מותר ליטול כדורים אלו בשבת עצמה כדי להתכוון לצום, או שיש בכך איסור "הכנה משבת לחול" או גזירת "שחיקת סממנים" (רפואה בשבת)?

מי שמתקשה בצומות רשאי ליטול בערב התענית תוספי תזונה וגלולות המיועדים להקלת הצום³. כמו כן, כשחל תשעה באב ביום ראשון, מותר ליטול גלולות אלו בשבת, ואין לאסור בזה משום הכנה משבת לחול⁴, או מגזרת שחיקת סממנים⁵.

באיזה תפילות מוסיפים "עננו" ו"נחם", ומה הדין בדיעבד אם המתפלל או שליח הציבור שכחו לאמרן?

בתשעה באב מוסיפים בתפילת שמונה עשרה "עננו" (על התענית) ו"נחם" (על נחמת ירושלים). "נחם": נקבעה בברכת בניין ירושלים ("תשכון בתוך ירושלים"). חותמים בה: "ברוך אתה ה', מנחם ציון בבניין ירושלים" (במקום החתימה הרגילה "בונה ירושלים"). "עננו" ליחיד: היחיד אומר אותה בברכת "שומע תפילה" כחלק מבקשותיו, ואינו חותם בה בפני עצמה, אלא מסיים את הברכה כדרכה: "כי אתה שומע תפילת... ברוך אתה ה' שומע תפילה". "עננו" לשליח ציבור (בחזרת הש"ץ): ש"ץ אומר אותה כברכה בפני עצמה בין ברכת "גואל ישראל"

כה"ח ס"ק מו. וכן מותר לשטוף ידיו אפילו עם סבון לשם העברת ריח רע הנדבק בידי, אור לציון ח"ג פכ"ט תשובה יג.
13 שו"ע ומשנ"ב שם סעיף י, כיון שהנטילה משום רוח רעה השורה על הידיים, חשוב כהעברת לכלוך, ומכל מקום די ליטול כעיקר הדין עד סוף קשרי האצבעות. ומותר ליטול ידיו אף לתפילת מנחה שהרי הוא כמקבל פני שכינה, משנ"ב שם בשם מטה יהודה.
14 והוא הדין על פניו, בדרך העברה בעלמא אבל לא לרוחצם להדיא.
15 שו"ע ומשנ"ב שם סעיף יא, וכתב עוד שמי

אשכנז ומקצת בני ספרד.
8 משנ"ב שם סק"ב.
9 שו"ע ורמ"א סימן קיט סעיף ד, ועיין שם במשנ"ב עוד פרטי דינים בזה.
10 כי בימים שאין בהם מוסף אם טעה ולא הזכיר מעין המאורע אינו חוזר, שו"ע סימן תקנז ס"א ומשנ"ב סק"ד.
11 שו"ע סימן תקנז סעיף ז.
12 שו"ע ומשנ"ב שם סעיף ט. וכן נשים המבשלות מותרות לשטוף את המאכל אף שממילא רוחצת את ידיה, ואם יש צורך ברחיצה בחמין, גם זה מותר כיון שאין כאן כוונה לתענוג,

שעיקר פעילותם על ידי העשבים שיש בהם הפועלים להאט את פעולת העיכול, ולעכב את המזון במעי, ואין זו פעילות של רפואה, וגם בתוספי תזונה וכדומה הרבה פוסקים מתירים לקחתם כל שבת. ועיין בזה עוד באגרות משה אור"ח ח"ג תשובה נ"ד, וקובץ מבית לוי חלק יג עמ' נ"ב, שש"כ פרק ל"ד.
6 כן משמעות השו"ע בסימן תקנז וכן הוא מנהג ירושלים, וכן לגבי עננו בסימן תקסה סעיף ג, כה"ח סימן תקנז סק"ה.
7 רמ"א בסימן תקנז שם לגבי נחם ובסימן תקסה סעיף ג לגבי עננו. משנ"ב סק"ג. וכן מנהג בני

1 גמרא תענית דף כו ע"ב, משנ"ב סימן תקמט סק"ב.
2 משנ"ב סימן תקמט סק"א.
3 שו"ת יבי"א ח"א אור"ח סימן נד לגבי יו"כ שאינו נקרא מבטל מצוות עיניו ביו"כ, שאינו עושה כן ביו"כ בקום ועשה, וכ"ש לעניין שאר תעניות.
4 נאמרו בזה כמה טעמים בפוסקים, ועיקר הטעם מפני שאיסור הכנה הוא דווקא כשיכול לעשות בזמן אחר, שבכה"ח הוא לזולל בכבוד השבת, משא"כ כאן שאין זמן אחר.
5 מנחת אשר ח"ב סימן לח, מחזה אליהו קובץ קול התורה סא, ילקוט יוסף עמוד שעט, כיון

את הפה במים או במי פה ביום הצום משום איסור רחיצה, ואף על פי שמי פה הם חריפים ואין חשש שיבלע אותם¹⁶. אולם, מי שיש לו צער גדול מאוד או ריח רע המפריע לו ביותר, התירו לו הפוסקים לשטוף את פיו במים¹⁷. ויש לו להיזהר ביותר לכופף את הראש והפה כלפי מטה בשעת השטיפה, כדי להבטיח ששום טיפת מים לא תיכנס לגרונו. וכן מי שסובל מצער גדול ורוצה לצחצה את שיניו, מותר לו להשתמש במברשת ובמשחת שיניים, אך נכון לעשות זאת ללא מים כלל (רק עם חומר המשחה), ותוך זהירות מופלגת שלא בבלוע דבר¹⁸.

כיצד נוטלים הכהנים את ידיהם לפני העלייה לדוכן בתשעה באב - האם עד קשרי האצבעות בלבד או כפי שנוטלים בכל ימות השנה? והאם הלוי היוצק מים על ידי הכהן צריך ליטול את ידיו תחילה, ובאיזה אופן יעשה זאת?

כהנים העולים לדוכן נוטלים ידיהם עד סוף הפרק כמו בשאר השנה כיון שזו רחיצה של מצווה ואינה לתענוג¹⁹. במקומות שנהגו שהלוי יוצק מים על ידי הכהנים, צריך הלוי ליטול ידיו תחלה לקיים מה שנאמר "וְהָיָה הַטָּהָר עַל הַטָּמֵא"²⁰ אך לא ייטול הלוי ידיו כרגיל אלא רק עד סוף קשרי האצבעות²¹.

חולה שצריך לאכול בתשעה באב כיצד נוטל ידיו לאכילת לחם?

חולה האוכל לחם בתשעה באב, נוטל את ידיו כדין עד פרק כף היד, כפי שהוא נוהג בכל ימות השנה. מאחר שנטילה זו נעשית לקיום מצוות אכילת פת בנקיות ובטהרה, אין היא נחשבת לרחיצה של תענוג שאסורה חכמים בתענית²².

מי שיש לו יובש בידיים או בגוף בתשעה באב - האם מותר לו למרוח משחה או קרם רפואי לצורך כך?

סיכה האסורה בתשעה באב היא סיכה של

תענוג, ובכללה מריחת קרמים, שמנים וכדומה, ואפילו על מקצת הגוף. אולם, סיכה לצורך רפואה מותרת. לכן, מי שסובל מחטטים (פצעים) בראשו, או מי שיש לו יובש המצער אותו בידיו או בגופו - מותר לו למרוח משחות רפואיות²³, כמו כן, מותר למרוח משחה על פצע או צלקת להקלת הכאב או לרפוי²⁴, לעומת זאת, מריחת שמנים או קרמים שנועדו רק כדי לעדן את העור או לטיפוח - אסורה בהחלט²⁵.

האם מותר להשתמש בדאודורנט בתשעה באב למניעת ריח זיעה?

סיכה שאינה לתענוג אלא נועדה להעביר לכלוך או זוהמה - מותרת בתשעה באב²⁶. לגבי שימוש בדאודורנט או התזת בושם שמטרתם למנוע ריח זיעה, נחלקו הפוסקים: יש מתירים כדין סיכה להעביר את הזוהמא²⁷, ויש מחמירים וסוברים שגם זה הוא בכלל סיכה האסורה²⁸.

נעלי בית העשויים מחומר סינטי אך הרצועה העליונה שלהם מעור האם מותרים בלבישה?

אסור לנעול נעליים או סנדלים העשויים מעור בתשעה באב, ואפילו סנדל של עץ המחופה עור - אסור²⁹, אולם, נעלי בית העשויים משאר חומרים סינטיים שיש בראשם רצועת עור שנועדו לתפוס את הרגל, כיון שאין הרצועה עשויה לשם נוחות או הגנה על הרגל, אלא רק לשם אחיזה - מותר ללבשם. ויש להקל בזה עד שיעור רוחב ב' אצבעות (כ-4 ס"מ)³⁰. כמו כן, חגורת עור וכיפת עור מותר בלבישה לכתחילה, שלא אסרו חז"ל אלא בנעילת נעלי עור³¹.

האם ילדים קטנים אסורים בלבישת נעלי עור?

קטנים שלא הגיעו למצוות מותרים בנעילת נעלי עור, ומכל מקום טוב לחנכם שינעלו נעליים שאינם של עור³².

האם מותר לנעול בתשעה באב נעלי נוחות או

נעלי ספורט שאינן עשויות מעור?

מעיקר הדין, נעליים העשויות מגומי, מבד או מחומרים סינטיים אחרים מותרות בנעילה בתשעה באב, שכן איסור נעילת הסנדל נקבע על מנעל של עור בלבד³³. לפיכך, גם נעלי ספורט ונעלי נוחות שאין בהן עור מותרות בנעילה מן הדין. עם זאת, מאחר שנעליים אלו נוחות מאוד ומגיינות על הרגל היטב, יש מן הפוסקים שכתבו שראוי להחמיר בדבר למי שיכול, כדי למעט בתענוג בתשעה באב כמה שאפשר³⁴.

האם מותר לקנות ולחדש נעלי בד מיוחדות לצורך נעילה בתשעה באב?

אסור לקנות בגדים חדשים מראש חודש אב ועד תשעה באב, גם קניית נעליים בכלל האיסור³⁵. אולם, נעלי בד לצורך תשעה באב מותר לקנותן אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, ולכתחילה נכון לקנות ולחדש אותם קודם תשעה באב, אך אם לא הספיק - מותר לחדשם גם בתשעה באב³⁶.

האם מותר לשאול בשלום חברו בתשעה באב? ומה הדין באמירת "בוקר טוב", או באמירת "מזל טוב" למי שנולד לו בן או בת ביום זה?

בתשעה באב אסור לשאול בשלום חברו, אלא יושבים ונוהגים כאבלים. אם פגש אדם שאינו יודע את ההלכה ושאלו בשלום - ישיב לו בשפה רפה ובכובד ראש, כדי שלא יבוא לידי קפידה³⁷. לגבי אמירת "בוקר טוב" או "ערב טוב" וכדומה: יש אוסרים - שכן גם אמירות אלו נחשבות כעין שאילת שלום³⁸, ויש מתירים - שכן אין זה שלום ממש אלא דיבור של נימוס, וטוב להחמיר בדבר³⁹.

ומותר לשאול את חברו "איך עובר עליו הצום" וכדומה⁴⁰, כמו כן, מי שנולד לו בן או בת בתשעה באב (או מי שפוגש בעל שמחה), מותר לאחל לו "מזל טוב", שכן אין זו שאילת שלום האסורה, אלא ברכה ואיחול בלבד⁴¹.

ח"ג סימן פ שהתיר לקנותם אף בשבוע שחל בו, ובמקום שא"א לעכב הדבר עד יו"כ אפשר לסמוך להקל, וכל זה בנעלי בד פשוטות שאין כל כך שמחה בהם, אך בנעלי בית נוחות שיש בהם שמחה ודאי יש להחמיר ילקו"י עמוד שצו. 37 שו"ע סימן תקנד סעיף כ. 38 משנ"ב שם ס"ק מא בשם הא"ר והח"י אדם ושאר אחרונים. 39 לקט יושר לתלמיד המהרא"י עמוד קי לגבי אמירת לילה טוב, וה"ה בוקר טוב דמאי שנא, ודינו כדין שאילת שלום קודם שחרית, וכ"כ בשו"ת ישיביל עבדי ח"ו חיו"ד סימן כה אות ד, רבבות אפרים ח"ב ס"ס קנה, באר משה ח"ד סימן קן. 40 אמת ליעקב קמניצקי ס"ס תקנד, הגרש"ז אויערבך הליכות שלמה בין המצרים פט"ו אורחות ההלכה הערה 30 וכתב שם שאם שואלו דרך נימוס אסור, אך אם הוא חולה או שואל לתועלת מותר. 41 שאלות חיים סימן תכה, גשר החיים פכ"א ס"ז אות ז, לגבי אבל, הגר"ש אלישיב ישא יוסף ח"א סימן קיז, ואשרי איש ח"ג פכ"א אות יז, הגרש"ז אויערבך שם.

שאינה עשויה אלא לאחוז בה הרגל, אבל ברחב יותר שעשוי גם להגן אסור, וכפי שכתב הב"י בסימן שא שסנדל שתחתיתו עץ ועליו עור פשיטא שמנעל גמור הוא, עיין עוד חו"ע עמוד שא, ילקו"י עמוד שצה. וכן נעל העשויה משאר חומרים שאינם עור, ויש עליה רצועות עור לנוי, אינה נחשבת נעל של עור, הגר"מ פינשטיין שמעתתא דמשה עמוד תלג. 31 ילקוט יוסף עמוד שצא. 32 הגרש"ז אויערבך שלמי מועד עמוד עח, חו"ע עמוד שא. 33 שו"ע סימן תקנד סעיף טז. 34 שו"ע שמחת כהן סימן קעג, חו"ע עמוד רצט, ובשו"ת מהרש"א ח"ב סימן קי הערה ב כתב שעל פי הסוד יש לאסור רק נעליים של עור דוקא, אך עיין משנ"ב בסימן תריד סק"ה שכתב להחמיר. ובאלו הכי יש לאדם למעט בהנאה ביום זה במה שאפשר שחמור בשו"ע ורמ"א סימן תקנו סעיף ב. 35 שו"ע סימן תקנד סעיף ז'. 36 כה"ח שם אות צ"ו וצ"ו, שו"ת אור לציון שם, מבית לוי בשם הגר"ש וואזנר. ועיין שיבולי הלקט ס"ס רעב, וגם מותר לחדש בתשעה באב וכמ"ש הלק"ט ח"ב סימן קלט, אגרות משה

ובילקוט יוסף עמוד שפד- שפו. 23 שו"ע סימן תקנד סעיף טו ומשנ"ב שם. 24 וכן נזול נגד יתושים מותר למרוח, שאינו עשוי לתענוג, שו"ת שבת הקהתי ח"ב סימן קצא. 25 אור לציון ח"ג פכ"ט תשובה יג, וכן להתאפר או לצבוע השפתים אסור, נטעי גבריא פ"ג ס"ה, וכן הורה הגר"מ פינשטיין. 26 באה"ל שם ד"ה סיכה, חו"ע עמוד רצד, ועי"ש שכתבו לדחות דעת החולקים. 27 הגר"מ פינשטיין שמעתתא דמשה עמוד תלג, הגרש"ז אויערבך הליכות שלמה בין המצרים פ"ד אורחות ההלכה הערה 56, חו"ע עמוד רצה. 28 הגר"ש אלישיב אשרי האיש ח"ג פ"א אות ט. 29 ואפילו אם נועל נעליים על הגרביים אסור אף שאין העור נוגע בגופו. הרב בית דוד חאו"ח סימן שלב כתב שנהגו בסאלוניקי להקל מטעם זה, אולם האחרונים דחו לדבריו שו"ת דבר משה ח"א חאו"ח סימן לט, החיד"א בברכ"י סימן תקנו סק"ז, ועוד עיין חו"ע עמוד רצה. 30 מהריק"ש סימן תריד, ברכ"י ופר"ח שם, כיון שאותה רצועה קטנה של עור בטלה במיעוטה

שהוא אסטניס וצריך לקנח פניו במים ואין דעתו מיושבת עליו, מותר לו לקנח פניו, אבל שאר כל אדם אסור, וכן מבואר בשו"ע סימן תריג סעיף ד. 16 הגר"מ פינשטיין שמעתתא דמשה עמוד תלא. 17 שו"ע סימן תקסו סעיף ג ומשנ"ב ס"ק יא. וכן מי שעבר טיפול שיניים וצריך לשטוף פיו מחמת דימום וכדומה מותר לשטוף פיו, אור לציון ח"ג פכ"ט תשובה יג. 18 מנחת יצחק ח"ד סימן קט. 19 רמ"א בשו"ע סימן תריג סעיף ג ומשנ"ב סק"ז. 20 כמבואר בשו"ע סימן קכ סעיף ו על פי הוזה"ק פרשת נשא דף קמו ע"ב. 21 מטה אפרים סימן תרכא אות יז. 22 כה"ח סימן תקנד ס"ק נג, שבת הלוי ח"ח סימן קלט, הגרש"ז אויערבך מועדים עמוד צא, חו"ע עמוד רצב, ודלא כמו שכתב בשו"ת בני לוי סימן יג שלא יטול ידיו אלא יכרוך ידיו במפה, שהוא נגד כל האחרונים, וגם שלא כמ"ש שו"ת ישיביל עבדי ח"ח סימן כ אות לה שיטול ידיו עד סוף קשרי האצבעות. ועיין עוד בתשובת מהרי"ל דיסקין קו"א סימן סח,